ISSN NO 2231-4342

शिव छत्रपती शिक्षण संस्थेचे

राजर्षी शाहू महाविद्यालय (स्वायत्त), लातूर

Multi Disciplinary International Research Journal Peer Reviewed
December 2022 Special Issue

शोधनिबंध संग्रह २०२२

अखिल महाराष्ट्र इतिहास परिषद

३० वे अधिवेशन

दि. ०९ व १० डिसेंबर २०२२

संपादक
प्राचार्य डॉ. महादेव गव्हाणे
कार्यकारी संपादक
डॉ. सतीश कदम

Scanned with OKEN Scanner

५१.	संजीवनी बारहाते	हैदराबाद स्वातंत्र्यसंग्रामातील महिलंचे योगदान	२७५
५२.	सुनीताबाई भगवान पाटील	भारताच्या जडणघडण मध्ये सामाजिक सुधारणा चळवळीचे योगदान	२७८
५३.	लहू गायकवाड	कोपरगाव तालुक्यातील महिलांचे स्वातंत्र्यचळवळीत योगदान	२८१
५४.	प्रा.डॉ.प्रकाश संभाजी वाघमारे	अवयवदान सर्वश्रेष्ठदान - भाग-०१	२८६
५५.	प्रा.डॉ. सतीश कदम	बारसी लाईट रेल्वे कंपनीचा रोमहर्षक इतिहास	२९२
५६.	डॉ. राजाराम रा पिंपळपल्ले	हिंगोली येथील नाणे संग्रहकांचे इतिहास लेखनात योगदान	२९६
५७.	डॉ. शिवराज चंद्रकांत बोकडे, श्री रामप्रसाद मोहनराव व्हडगीर	ब्रिटिशकालीन महाराष्ट्रातील आरोग्य सेवेचा विकास (इ.स. १८१८ ते इ.स. १९४७)	३०५
५८.	प्रा.डॉ.अतिश माधवराव कदम	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यात डॉ. पंजाबराव देशमुखांचे योगदान	३११
५९.	प्रा.देविदास गोविंदराव चव्हाण	मराठवाड्यातील शेतकऱ्यांची कर्जबाजारीपणाची लक्षणे : एक चिकित्सक अभ्यास	३१५
६०.	प्रा.डॉ.अनंत नामदेवराव शिंदे	भारतातील प्राचीन व आधुनिक काळातील शिक्षणाची पद्धती व शैक्षणिक परिवर्तनाचे तुलनात्मक अध्ययन	३१९
६१.	प्रा.डॉ. बी. जी. माने	हैद्राबाद स्वातंत्र्यसंग्राम व उस्मानाबाद जिल्ह्यातील आर्य समाजाचे कार्य	३२४
६२.	डॉ. बाबासाहेब शेप	महाराष्ट्राचे राजकारण - स्त्रिया एक अभ्यास	३२८
६३.	डॉ. बाळासाहेब आमगोंडा कोटलगी	कोल्हापूर संस्थानातील रस्ते वाहतूकीचे बदलते स्वरूप (१८४५-१९४९)	३३५
६४.	प्रा.डॉ.दिनेश रामदास महाजन	पूर्वखानदेश जिल्हयाचे टिळक स्वराज्य फंडातील योगदान	३४३
६५.	डॉ. गीतांजली भीमराव बोराडे	न्या. नरेंद्र पुरूषोत्तम चपळगावकर एक ऐतिहासिक चिंतन (दि. १० एप्रिल १९३७ ते इ.स. २०२२)	३४७
६६.	डॉ. गणेश गोविंदराव माने	स्वातंत्र्यौत्तर काळातील ओबीसी आरक्षणाचा तिढा आणि जातिनिहाय जनगनना	३५१
६७.	प्रा.डॉ.राजू शिवाजी कोंडेकर	इतिहास संशोधक : सेतु माधवराव पगडी	३५५
६८.	डॉ. संतोष हनुमंत जाधव	बॅरिस्टर पी. जी. पाटील यांचे रयत शिक्षण संस्थेतील कार्य	३६०

Scanned with OKEN Scanner

ISSN No. 2231-4342

६८.

बॅरिस्टर पी. जी. पाटील यांचे रयत शिक्षण संस्थेतील कार्य

डॉ. संतोष हनुमंत जाधव
कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय मोखाडा,
जिल्हा पालधर. ४०१६०४

प्रस्तावना –

बहुजन समाजाची उन्नती व्हावयाची असेल, मागास व अस्पृश्य समाजाचे आत्मभान जागृत होऊन, त्यांना ज्ञानाची नवी दृष्टी मिळण्यासाठी या सर्व समाजात शिक्षणाचा प्रसार झाला पाहिजे. हे कर्मवीर भाऊराव पाटील यांना सत्यशोधक चळवळीचे कार्य महाराष्ट्रभर करत असताना जाणवले होते. म्हणुनच त्यांनी बहुजन समाजाला शिक्षण मिळावे यासाठी संपूर्ण आयुष्य खर्च केले.

कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी काले येथे भरलेल्या सत्यशोधक समाजाच्या परिषदेत ४ ऑक्टोबर १९१९ रोजी रयत शिक्षण संस्थेची स्थापना काले येथे केली. हजारो वर्ष शिक्षणापासून वंचित असलेल्या निरक्षर अशा बहुजन समाजाला शिक्षण देण्याची खडतर जोखीम कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी आपल्या अंगावर घेतली. हे कार्य तडीस नेण्यासाठी ते अहोरात्र झटले. काले येथे स्थापन झालेल्या रयत शिक्षण संस्थेचे ऑफिस प्रशासनाच्या सोयीसाठी पुढील काळात सातारला आणण्यात आले. कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी गोरगरीब मागास अस्पृश्य मुलांच्या राहण्याची जेवणाची सोय व्हावी. म्हणून शाहू बोर्डिंगची १९२४ मध्ये स्थापना केली. या बोर्डिंग मध्ये राहूनच शेकडो विद्यार्थी आण्णांच्या मार्गदर्शनाखाली शिक्षण घेऊन पुढे आले. या बोर्डिंगमध्ये गरीब पाटलाच्या पोरापासून अस्पृश्य व अगदी कनिष्ठ जातीतील मुले एकत्र राहत होती. ही मुले स्वतःच्या हाताने स्वयंपाक करून तिथेच खात होती व शिक्षण घेत होती. जातिनिर्मूलनतेचा पहिला धडा याच बोर्डिंगमध्ये अण्णांनी या मुलांना दिला होता. या बोर्डिंग मध्ये राहून बॅरिस्टर पी. जी. पाटील यांचे प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण झाले होते. कर्मवीर आण्णांचे शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व सामाजिक बांधिलकीचे विचार बॅरिस्टर पाटील यांच्या मनावर प्रथमपासूनच बिंबवले गेले. अशा या अण्णांच्या कार्यशाळेत तयार झालेली ही मुलेच कर्मवीर आण्णांच्या रयत शिक्षण संस्थेच्या कार्याचे वारसदार व आधारस्तंभ ठरलेले आहेत. अशा या विद्यार्थ्यांपैकी बॅ. पी. जी. पाटील यांचे नाव अग्रक्रमाने घेतले पाहिजे. आपल्या विद्यार्थीदशेपासूनच त्यांनी आण्णांच्या या कार्यात स्वतःला बांधून घेतले. रयत शिक्षण संस्थेशी जोडलेले हे नाते त्यांनी आयुष्याच्या अखेरपर्यंत जपले. ते आणि त्यांच्या पत्नी सौ. सुमतीबाई हे दोघेही तन-मन-धनाने संस्थेशी एकरुप झाले होते. संस्थेची प्रगती विस्तार व भरभराट ही त्यांच्या जीवनाची व प्रपंचाची भरभराट आहे. असे ते समजत होते.

बॅरिस्टर पी.जी.पाटील यांचे बालपण व शिक्षण –

बॅ.पी.जी.पाटील यांचा जन्म ३ जुलै १९२१ रोजी कवलापूर येथे झाला. त्यांच्या वडिलांचे नाव पांडुरंग गणपती पाटील व आईचे आक्कुबाई होते. बॅ.पी.जी.पाटील यांना पाच भावंडे होती. त्यांच्या आजीबाई (आईची

Scanned with OKEN Scanner

[illegible] हे वसतिगृहाच्या विद्यार्थ्यांना [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पांडुरंग [illegible] आले. या [illegible] [illegible] [illegible] होते. पांडुरंग पाटील हे [illegible] [illegible], [illegible] व [illegible] होते. बॅ. पी. जी. पाटील यांचे [illegible] [illegible] शिक्षण [illegible] [illegible] [illegible] झाले. [illegible]

कर्मवीर अण्णांची कवलापूरला भेट -

[illegible] सत्यशोधक [illegible] यांचे वकील [illegible] पाटील हे कवलापूरचे [illegible]. [illegible] होते. एकदा त्यांना भेटण्यासाठी इ.स. १९३४ साली कर्मवीर भाऊराव पाटील हे कवलापूरला आले होते. त्यावेळी कर्मवीर अण्णांनी नेहमीच्या सवयीप्रमाणे [illegible] व हुशार मुलांच्या शिक्षणाची चौकशी सुरू केली. त्यावेळी [illegible] व अण्णांची भेट झाली. [illegible] हुशार मुलगा अण्णांच्या नजरेत भरला गेला. [illegible] या मुलाचे आपले शिक्षण [illegible] व [illegible] [illegible] केलेले हस्तलिखित 'बालराज्य' हे अण्णांच्या वाचनात आले. या [illegible] लेखक व संपादक [illegible] पांडुरंग पाटील होते. हे [illegible] अण्णांनी पांडुरंगाला बोलावून घेतले.

त्यानंतर त्यांची चौकशी करून [illegible] वडील व आजीची परवानगी घेऊन भाऊराव पाटील यांनी पांडुरंग व [illegible], [illegible], [illegible] बरोबर घेतले आणि [illegible] 'कुमठे' येथे [illegible]. परंतु या मुलाची हुशारी [illegible] असल्यामुळे कवलापूर ते कुमठे हे अंतर [illegible]. त्यावेळी कर्मवीर अण्णांनी [illegible] घेतले आणि त्याचे [illegible]. सातारा येथे [illegible] शिक्षणापासून ते बॅरिस्टर होईपर्यंत कर्मवीर अण्णांनी पालकत्व स्वीकारून त्यांची जडणघडण केली.

कार्याची सुरुवात

कर्मवीर अण्णांनी ग्रामीण भागातील [illegible] मुलांसाठी प्राथमिक व हायस्कूल शिक्षण देण्याची व्यवस्था केली होती. महाविद्यालय शिक्षण घेण्याची सोय मात्र सातारा येथे नव्हती. त्या काळात मुंबई, पुणे, सांगली, कोल्हापूर या ठिकाणी महाविद्यालय होती परंतु संपूर्ण सातारा जिल्ह्यात एकही महाविद्यालय नव्हते. त्यामुळे कर्मवीर अण्णांना आपल्या हायस्कूलमधून शिक्षण घेऊन बाहेर पडलेल्या व बोर्डिंगमध्ये राहिलेल्या या गोरगरीब व हुशार विद्यार्थ्यांना महाविद्यालयीन शिक्षणासाठी कोठे ठेवावे असा प्रश्न पडू लागला. शहराच्या ठिकाणी राहून महाविद्यालयीन शिक्षण घेण्यास येणारा खर्च गोरगरीब व शेतकऱ्यांच्या मुलांना परवडणारा नव्हता. म्हणूनच कर्मवीर अण्णांनी पुढे १९४७ साली छत्रपती शिवाजी महाविद्यालयाची स्थापना केली. महाविद्यालय उभारणीसाठी १९४८ मध्ये कर्मवीर अण्णा देणगी गोळा करण्यासाठी मुंबईला गेले. त्यावेळी अण्णांच्या बरोबर बॅ. पी. जी. पाटील यांच्या [illegible] बाबुराव पाटील, डी.एस. शिंदे इ. मंडळी होती. त्यानंतर [illegible] अण्णा [illegible] यांनी सातारा जिल्हा विद्यार्थी परिषदेमार्फत एक लाख रुपयांचा निधी गोळा करून अण्णांना द्यावयाचा असे जाहीर केले. त्याप्रमाणे १२ व १३ मे १९४९ रोजी कार्वे तालुका कराड येथे विद्यार्थी परिषद घेण्यात आली. या परिषदेमध्ये बॅ. पी. जी. पाटील यांनी महत्त्वाची भूमिका निभावली होती.

बॅ. पी. जी. पाटील यांनी आपले इंग्लंडमधील उच्च शिक्षण पूर्ण करून १९५१ च्या अखेरीस मायदेशी परतले व जुलै १९५२ रोजी त्यांना बॅरिस्टर झाल्याची तार मिळाली. १९५४ साली ते अण्णांच्या सांगण्यावरून शिक्षण घेण्यासाठी साताऱ्याला आले. त्या वेळेपासून प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षणाचे काम अण्णांच्या शाहू बोर्डिंग मध्ये

ISSN No. 2231-4342

काढला. या वसतीगृहातील सुखाशी, आलेल्या अडचणीशी, येथील समूह जीवनाशी बॅ. पी. जी. पाटील एकरूप झाले होते. बॅ. पी. जी. पाटील यांचा महाविद्यालयीन व परदेशातील शिक्षणाचा सर्व खर्च अण्णांनी स्वतः केलेला होता आणि हा स्वतःच्या जीवनाचा कष्टप्रद आलेख केवळ कर्मवीर आण्णा यांच्यामुळे उभा राहिला आहे. याची जाण मानवतेचे हृदय असलेल्या अण्णांच्या शिष्योत्तमाला कायम राहिली. म्हणूनच इंग्लंडहून शिक्षण घेऊन आल्यानंतर एखाद्या उच्च पदावर नोकरी करण्याऐवजी त्यांनी रयत शिक्षण संस्थेत सेवा करण्याचा संकल्प बॅ. पी. जी. पाटील यांनी स्वतःहून घेतला हा अण्णांच्या तत्वांचा एक प्रकारे विजय होता. बॅ. पी. जी. पाटील उच्च शिक्षण घेऊन आल्यानंतर त्यांनी आपल्या जीवनाचा पुढील कोणता पर्याय निवडावा. हे कर्मवीर अण्णांनी त्यांच्यावरच सोपवले होते. बॅ.पी.जी. यांच्यासमोर राजकारणात प्रत्यक्ष भाग घेऊन आपले भवितव्य उज्वल करणे. हायकोर्टात वकिलीची प्रॅक्टिस करणे, शिक्षण क्षेत्रात राहून निरपेक्ष वृत्तीने काम करणे असे तीन पर्याय ठेवण्यात आले होते. यावेळी महाराष्ट्रातील राजकारणात उच्च शिक्षित लोकांची वाणवा होती. त्यामुळे इंग्रजीवर प्रभुत्व असलेल्या पी.जी. पाटील यांनी राजकारणात यावे. असे माननीय वसंतदादा पाटील यांना वाटत होते. दुसरा पर्याय होता तो म्हणजे हायकोर्टात वकीलीची प्रॅक्टिस करणे मात्र रयत शिक्षण संस्थेत संस्थेतच सेवा कार्य करण्याचे कर्मवीर अण्णांच्या मानस पुत्राने निश्चित केले. यावेळी कर्मवीर आण्णा त्यांना म्हणाले 'पांडू' तुला इतर ठिकाणी मिळणारा पगार येथे मिळणार नाही. शिवाय प्राध्यापक व प्राचार्य म्हणूनही तुझी नेमणूक केली जाणार नाही, तर तुला ट्यूटर म्हणून काम करावे लागेल. आजन्म माझ्यासारखे शिक्षण सेवक म्हणून राहावे लागेल. अशा वास्तवतेची जाण अण्णांनी दिल्यावरही बॅ. पी.जी. पाटलांनी १९५२ मध्ये रयत शिक्षण संस्थेचे छत्रपती शिवाजी कॉलेज सातारा येथे ट्यूटर म्हणून रुजू झाले. त्यावेळी त्यांना फक्त १२० रुपये एवढेच मानधन दिले जात होते. असे असले तरी आण्णांच्या मार्गदर्शनाखाली बॅ. पी.जी. पाटील यांच्या कार्याची सुरुवात झाली. १९५२ मध्येच पाटील यांचा सुमतीबाई यांच्याशी विवाह झाला. पुढे दोघांनीही पुणे विद्यापीठाची एम. ए. परीक्षा इंग्रजी विषय घेऊन उत्तीर्ण झाले. दोघांनीही शिवाजी कॉलेज मध्ये आपल्या सेवेची सुरुवात केली. ते आजन्म त्या संस्थेतच उभयता कार्यरत राहिले.

वसतिगृहाचे रेक्टर

इ.स. १९५४ मध्ये बॅ. पी.जी. पाटील व सुमतीबाई पाटील पुणे विद्यापीठाचे एम ए झाल्यानंतर दोघेही शिवाजी कॉलेजवर लेक्चरर म्हणून काम करू लागले. त्यावेळी बॅ. पी.जी. शिवाजी कॉलेजच्या वसतिगृहाचे रेक्टर होते. बॅ. पी.जी. सरांचे स्वतःचे आयुष्य वस्तीगृहात गेल्यामुळे त्यांना वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांच्या सुख-दुःखाचे जाण होती. त्यामुळे ते या विद्यार्थ्यांची खूपच काळजी घेत असत. स्वतः वस्तीगृहाच्या स्वयंपाकावर लक्ष ठेवून जेवण चांगले बनवले जाते का? सर्व विद्यार्थ्यांना सारख्या प्रमाणात ते मिळते का? याची बारकाईने पाहणी करत असत. बॅ. पी.जी. सर रेक्टर असतानाच इ. स. १९५५ मध्ये गोवामुक्ती आंदोलन सुरू झाले होते. आपल्या वस्तीगृहातील विद्यार्थ्यांनी आंदोलनात सहभागी होऊ नये, असे कर्मवीरांना वाटत होते. कारण हे विद्यार्थी गरीब कुटुंबातून व लांब - लांब च्या भागातून आलेले असतात. त्यांचे शैक्षणिक नुकसान होऊ नये. हा त्या पाठीमागचा प्रामाणिक उद्देश होता. त्याप्रमाणे कर्मवीरांनी रेक्टर असणारे बॅ. पी.जी. सरांना तशा सूचना दिल्या होत्या. तरी सुद्धा ह्या गोवामुक्ती आंदोलनामध्ये वसतिगृहातील काही विद्यार्थी सहभागी झाले होते. याचा बॅ. पी.जी. सरांना अभिमानच वाटत होता. कारण त्यांनी स्वतः सुद्धा १९४२ च्या 'छोडो भारत आंदोलना' मध्ये सहभाग घेऊन तुरुंगवास भोगलेला होता. म्हणजेच या विचाराने ज्ञानदानाबरोबरच विद्यार्थ्यांना देशप्रेम हे शिकविल्याचे दिसून येते.

ISSN No. 2231-4342

छत्रपती शिवाजी कॉलेजचे प्राचार्य - इ. स. १९५७ ते १९६४

इ. स. १९५७ मध्ये कर्मवीर आण्णांनी बॅ. पी. जी. पाटील यांना छत्रपती शिवाजी कॉलेजचे प्राचार्य केले. ते इ. स. १९५७ ते ६४ या काळात प्राचार्य होते. या कॉलेजच्या स्थापनेपासून प्राचार्य पदाची सूत्रे एन. जी. मोहिले, जी. के. पाटील व एस. के. उनउने यांनी सांभाळली होती. यांच्यानंतर बॅ. पी. जी. पाटील यांची प्राचार्य म्हणून नेमणूक करण्यात आली. बॅ. पी. जी. पाटील हे प्राचार्य झाल्यानंतर त्यांच्या प्राचार्यपदाचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांनी प्राचार्य झाल्यावरही इतर प्राध्यापकाप्रमाणे वर्गावर तास घेतले एवढेच नव्हे तर ते व सौ. सुमतीबाई यांच्या उत्कृष्ट शिकवणीमुळे त्यांच्या तासाला विद्यार्थ्यांची भरघोस हजेरी असे. शिकवत असताना सर तन्मय होऊन जात असत एम. ए. च्या वर्गाला तर लांब-लांबचे विद्यार्थी बॅ. पी.जी. सर जिथे असतील तिथे प्रवेश घेत असत. असे शेकडो विद्यार्थी सरांनी स्वतः शिकवून तयार केले ते आज सर्व महाराष्ट्रभर आहेत.

छत्रपती शिवाजी कॉलेजचा स्टाफ या काळात गुणात्मकदृष्ट्या कोणत्याही सरकारी कॉलेज पेक्षा वरचढ असल्याचे दिसून येते. प्रचार्यांसहित तिघेजण इंग्लंडला शिकून आलेले प्राध्यापक होते. प्राचार्य बॅ. पी. जी. पाटील, बी.ए. पाटील., एस. आर. शिंदे, एन. डी. पाटील, राम शिंदे इ. कर्तव्यदक्ष व नामवंत प्राध्यापक मंडळी होती. त्यावेळी शिवाजी कॉलेज पुणे विद्यापीठाच्या कार्यक्षेत्रात येत होते व पुणे विद्यापीठात एक चांगले कॉलेज म्हणून छत्रपती शिवाजी कॉलेजचा नावलौकिक होता. या कॉलेजच्या प्रगतीसाठी बॅ. पी. जी. पाटील यांनी सतत प्रयत्न केले होते.

शिवाजी कॉलेजमध्ये केलेल्या सुधारणा

रयत शिक्षण संस्था व छत्रपती शिवाजी कॉलेज नावारूपास आणण्यासाठी बॅ. पी. जी. सरांनी खूप परिश्रम घेतले. कर्मवीर अण्णांनी सांगितले होते, ज्याला पर्वत हलवायचा असतो, त्याने प्रथम खडा उचलावा लागतो तू जर प्रामाणिकपणे काम केलेस तर 'यु विल बी किंग ऑफ महाराष्ट्र' अशा पद्धतीने ट्यूटर प्राध्यापक व प्राचार्य पदावर आल्यानंतर पूर्वीपासून चालत आलेल्या प्रशासनात सुधारणा व प्रगती करण्यासाठी बॅ. पी. जी. पाटील सरांनी कृतीयुक्त कार्यक्रम हाती घेतले. याचवेळी शासन व विद्यापीठ अनुदान आयोग उच्च शिक्षणाकरिता वेगवेगळ्या स्कीम जाहीर करत होते. त्याचा फायदा महाविद्यालयासाठी करून घेतला आणि १९५६-५७ मध्ये कर्मवीर आण्णांच्या सल्ल्याने सायन्स फॅकल्टी सुरू करण्यासाठी अर्ज केला होता. याअगोदर विद्यापीठ अनुदान आयोगाचे अध्यक्ष डॉ. सी.डी. देशमुख यांनी ज्या कॉलेजमध्ये आर्ट्स आणि सायन्स हे दोन्ही विभाग चालवले जातात, त्यांना साडेतीन लाख रुपये देण्याची योजना जाहीर केली होती. आवश्यक त्या सुविधांची पूर्तता झाल्यानंतर पुणे विद्यापीठाने रीतसर सायन्स विभाग सुरू करण्यास मंजुरी दिली. त्याच वेळी सी.डी. देशमुख यांनी जाहीर केलेल्या अनुदानात पैकी दीड लाख रुपये १९५८ मध्ये बॅ.पी.जी. सरांनी दिल्लीला जाऊन आणले. महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण यांना बॅ. पी. जी. पाटील यांनी आमंत्रण दिले व त्यांच्या हस्ते सायन्स विभागाच्या इमारतीच्या पायाभरणी कार्यक्रमाचे उद्घाटन करून घेतले. सन १९६० मध्ये एम. ए. एनतायर (एपींळीश) इंग्लिशचे वर्ग सुरू केले. पहिले दोन विद्यार्थी एस. आर. सूर्यवंशी व एस. आर. जाधव हे होते. सौ. सुमतीबाई व प्राचार्य बॅ. पी. जी. पाटील सर यांनी इंग्रजी विभागाची अपार कष्ट घेऊन मजबूत बांधणी केली. सरांच्या कालावधीत १९५९ च्या नोव्हेंबरमध्ये भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसच्या अध्यक्षा इंदिरा गांधी, मा. तुळशीदास जाधव व राज्यमंत्री बॅ. जी. डी. पाटील यांनी छत्रपती शिवाजी कॉलेजला भेट दिली होती.

कर्मवीरांनी बॅ. पी. जी. सरांना सांगितले की, कॉलेजच्या स्थापनेला बारा वर्षे पूर्ण झाले आहेत, एखादा

ISSN No. 2231-4342
कार्यक्रम घेता आला तर पहा! तेव्हा सरांनी ज्याप्रमाणे कर्मवीर आण्णांनी १९३७ साली महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांच्या अध्यक्षतेखाली कर्मवीर अण्णांच्या उपस्थितीत संस्थेच्या कार्यासाठी आजीवन सेवा करण्याची १२ पदवीधर विद्यार्थ्यांनी शपथ घेतली. त्याचप्रमाणे १९५९ साली प्राचार्य बॅ. पी. जी. पाटील यांनी भाई माधवराव बागल यांच्या अध्यक्षतेखाली छत्रपती शिवाजी कॉलेजच्या रंजन हॉलमध्ये २५ पदवी धारकांचा आजीवन रयत सेवा करण्याचा शपथविधीचा कार्यक्रम घेतला. त्यावेळचे विद्यार्थी गुरुबद्दल आज्ञा बाळगणारे होते. त्याबद्दल सर सांगतात की, एकदा एका मुलाने विद्यार्थिनीच्या बाकाला कूस कोयली चोळली सरांनी आवाहन केले की, हे कृत्य करणाऱ्याने माझ्याकडे येऊन चूक कबूल करावी, अन्यथा मी उपोषण करेन, त्यानंतर रात्री एका मुलाने चूक कबूल केली पण नंतर बावीस वर्षांनी त्यांना कळले की तो गुन्हा त्या मुलाने केला नव्हता. तेव्हा सरांचे उपोषण टळावे म्हणून त्याने अपराध आपल्या शिरावर घेतला. ९ मे १९५९ रोजी कर्मवीर आण्णा स्वर्गवासी झाले. तेव्हा बॅ. पी. जी. सरांना खूप मोठा धक्का बसला. काही दिवसांनी आण्णांचा ब्रांझचा अर्धपुतळा शिवाजी कॉलेजच्या प्रांगणात उभारण्यात आला. त्या वेळच्या स्टाफने भरघोस मदत केली. ११ मार्च १९६३ रोजी पुतळ्याचे अनावरण भारताचे सरन्यायाधीश गजेंद्रगडकर यांच्या हस्ते करण्यात आले. या समारंभास राजमाता सुमित्राराजे भोसले, बापूसाहेब नलावडे, ग. प्र. प्रधान इ. मान्यवर उपस्थित होते.

सरांचे एक वैशिष्ट्य म्हणजे कोणत्याही प्राध्यापकाने लेखन, वक्तृत्व, संशोधन अशा क्षेत्रात उल्लेखनीय कामगिरी केली असेल तर ते कौतुक करीत असत. रजेवर असलेल्या प्राध्यापकाचा एकही तास मोकळा ठेवायचा नाही असा सरांचा कटाक्ष होता. प्राचार्य असतानाही सर टी. वाय. बी. ए. कंपल्सरी इंग्रजी, स्पेशल इंग्रजीचा एक तास नियमित घेत. हा त्यांचा उत्साह कॉलेजच्या तरुण प्राध्यापकांपुढे आदर्श निर्माण करणारा होता. सरांची एक दोन महिन्याला कॉलेज वस्तीगृहात बौद्धिके होत असत. त्यामुळे विद्यार्थ्यांवर उत्तम संस्कार होत. महात्मा फुले, शाहू महाराज, डॉ. आंबेडकर यासारख्या व्यक्तींविषयी मुलांना पुन्हा पुन्हा सांगितले असता त्यांच्या जीवनात उच्च मूल्यांची जोपासना होईल, असे सरांचे मत होते.

अमेरिकेचा शैक्षणिक दौरा सन १९६४

कर्मवीर आण्णांना जागतिक दौऱ्यावर जाण्याची इच्छा असूनही शारीरिक अस्वास्थ्यामुळे जाणे शक्य झाले नाही परंतु आण्णा आपल्या कार्याचा प्रसार व्हावा. म्हणून बॅ. पी. जी. सरांना नेहमी म्हणत, अरे तू जगभर हिंडलास, आता इकडे अनुभव घेतल्यानंतर पुन्हा एकदा तुम्ही दोघे (बॅ. पी.जी. सर व मॅडम) जगभर हिंडण्यास जा. जगातील प्रत्येक विद्यापीठात तुम्ही उभयता रयत शिक्षण संस्था व तिचे कार्य या विषयावर भाषणे देत हिंडा, मग माझ्या कार्याची जगभर माहिती होईल, हे अण्णांनी काढलेले उद्गार प्रत्यक्षात येण्याचा योग १९६४ साली आला १९६४ च्या फेब्रुवारीमध्ये 'युनायटेड स्टेट्स एज्युकेशनल फाउंडेशन इंडिया' या संस्थेच्या वतीने १४ भारतीय व ४ नेपाळी प्राचार्यांचे एक शैक्षणिक मंडळ अमेरिकेच्या शैक्षणिक सहलीसाठी पाठवण्यात आले. त्यावेळी आपल्या गुरूंची आठवण जपणारा हा एक वेगळाच विद्यार्थी होता. त्यांनी कर्मवीर आण्णांचा फोटो बरोबर घेतला होता. बुकर-टी-वॉशिंग्टन च्या विद्यापीठाला भेट देणे वेळेअभावी अशक्य झाले. त्यावेळी सरांनी ब्लॅकबर्न कॉलेजला भेट दिली. ते संपूर्णतया स्वावलंबनाच्या तत्त्वावर चालविलेले कॉलेज आहे. म्हटल्यावर पी.जी.सरांना आनंद झाला या कॉलेजमध्ये दोन एप्रिल पासून चार दिवस त्यांचा मुक्काम होता. त्यावेळी कॉलेजच्या प्राचार्यांकडे कर्मवीरांचा फोटो अर्पण करण्याची इच्छा व्यक्त केली. प्राचार्यांनी परवानगी दिली २ एप्रिल १९६४ रोजी जेवणाचा कार्यक्रम आटोपल्यानंतर प्राचार्य लडलम यांनी बॅ. पी. जीं चे नाव पुकारून कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचा फोटो कॉलेजला अर्पण करणार

असल्याचे सांगितले व बॅ. पी. जी. सरांना आण्णांच्या कार्याबद्दल चार शब्द सांगण्याची सूचना केली.

बॅ. पी. जी. सर कर्मवीर आण्णांच्या कार्यावर बोलण्यास उभे राहिले. ते प्रथमच सर्वांना उद्देशून म्हणाले, 'आजचा हा दिवस तुमच्या कॉलेजच्या इतिहासात जसा मंगल आहे, तसाच माझ्या रयत शिक्षण संस्थेच्या इतिहासात संस्मरणीय राहील'. त्यानंतर कर्मवीर अण्णांचे तत्वज्ञान म्हणजे स्वावलंबन, स्वाध्याय, स्वातंत्र्य व स्वाभिमान या चतुःसूत्रीबद्दल सांगितले. कर्मवीरांनी १९०७ ला कार्याची सुरुवात केली आणि शिक्षणासाठी स्वावलंबी शिक्षण हेच आमचे ब्रीद आहे. असे ध्येय ठेवून त्यांनी कार्य केले. कर्मवीरांना भारतात 'भारताचे बुकर–टी–वाशिंग्टन' म्हणतात. अशा प्रकारे कर्मवीर आण्णांबद्दल कृतज्ञतापूर्वक आपले मनोगत व्यक्त केले.

शिवाजी कॉलेजच्या प्राचार्य पदावर असताना कमवा व शिका योजनेतील मुलांना ते नेहमी सांगत 'थींज्ञ ळी थींहळ' या बोध वाक्याच्या आधारेच त्यांनी विद्यार्थी प्राध्यापक व कर्मचारी वर्ग यांना ज्याच्या त्याच्या कामात गुंतून राहण्याचा मार्ग दाखवला होता. कुलगुरू पदावरून निवृत्त झाल्यानंतर ते छत्रपती शिवाजी कॉलेजमध्ये पुन्हा खडू आणि डस्टर हातात घेऊन प्राध्यापक म्हणून काम करू लागले. याच काळात त्यांनी 'ढहश ईींपींळर्षींश्र इरपूरप' हे कर्मवीर आण्णांचे चरित्र लिहिण्यास घेतले. या चरित्राचा एक संच बॅ. पी. जी. सरांचे विद्यार्थी प्राचार्य एम. ए. शेख लंडनला गेले, त्यावेळी त्यांनी ब्रिटिश ग्रंथालयाला भेट दिला होता.

सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज कराड प्राचार्य –

१९६४ मध्ये रयत शिक्षण संस्थेचे सद्गुरू गाडगे महाराज कॉलेज, कराड येथे स्थापन झाले. तेथे १९५४ पासून १९६५ पर्यंत चार व्यक्तींनी प्राचार्य म्हणून काम केले. बॅ. पी. जी. पाटील हे शिवाजी कॉलेजमधून १९६४ साली सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड येथे बदलून गेले. बॅ. पी. जी. पाटील हे १९६४ ते १९६७ व नंतर १९६९ ते १९७२ या दोन कालावधीत सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराडचे प्राचार्य होते. या आपल्या कारकिर्दीत त्यांनी कॉलेजचा विकास घडवून आणला. प्राचार्य बॅ. पी. जी. पाटील कराड कॉलेजवर हजर झाले. त्यावेळी त्यांनी नवीन कामे हाती घेतली. त्यामुळे कराड कॉलेजचा प्राध्यापक व कर्मचारी वर्ग अगदी जोमाने कामास लागला. प्राचार्यांनी कॉलेजमध्ये १९६५ साली शास्त्र विभागाची सुरुवात केली. सुरुवातीला शास्त्र विभागात विद्यार्थ्यांची संख्या फार कमी होती, तरीही आपल्या कामावर प्राचार्यांचा विश्वास होता. प्राचार्य बॅ. पी. जी. पाटील यांनी आपल्या महाविद्यालयाच्या वार्षिक स्नेहसंमेलनासाठी मा. श्री यशवंतराव मोहिते (कृषी मंत्री महाराष्ट्र राज्य) यांना अध्यक्ष म्हणून बोलावले होते. त्यावेळी कराड कॉलेजच्या प्रगतीचा चढता आलेख पाहून नामदार मोहिते यांनी प्राचार्य, प्राध्यापक व विद्यार्थ्यांचे कौतुक केले.

कीर्ती महाविद्यालय कोल्हापूर, प्राचार्य

रयत शिक्षण संस्थेचे दक्षिण विभागात कोल्हापूर या शहरी एखादे महाविद्यालय असावे असे अण्णांचे स्वप्न होते. कोल्हापूर येथे असणारे ताराराणी विद्यापीठाचे कीर्ती महाविद्यालय हे २ जून १९६७ पासून रयत शिक्षण संस्थेकडे कायमस्वरूपी घेण्यात आले. हे महाविद्यालय रयत शिक्षण संस्थेकडे घेण्यासाठी मा. बाळासाहेब देसाई, पै. मुल्ला साहेब, कै. भाऊसाहेब नलावडे, मा. आप्पासाहेब पाटील वगैरे मंडळी व बॅ. पी. जी. पाटील यांचा महत्त्वपूर्ण सहभाग होता. कोल्हापूरचे कीर्ती महाविद्यालय योग्य पद्धतीने चालवून त्याला स्थिरता प्राप्त होणे गरजेचे होते. म्हणून रयत शिक्षण संस्थेचे अनुभवी व कार्यकुशल प्राचार्य बॅ. पी. जी. पाटील यांची निवड केली. ते शैक्षणिक क्षेत्रातील अभ्यासू व्यक्तिमत्त्व होते. कीर्ती महाविद्यालयाच्या प्राचार्य पदाची सूत्रे घेताच त्यांनी कॉलेजची विद्यार्थी संख्या वाढविण्यावर भर दिला. हे बॅ. पी. जी. पाटील यांच्या नेतृत्वाचे व प्रशासन चालवण्याची वेगळेपण होते.

Scanned with OKEN Scanner

ISSN No. 2231-4342

'परस्पर सहकार्य करू अवघे धरू सुपंथ' अशा विचारसरणीप्रमाणे बॅ. पी. जी. पाटलांचे वागणे होते. कुणावरही संकट आल्यास ते मदतीसाठी धावून जात. त्याची प्रचिती कोयना भूकंपाच्या वेळी समाजाला आली ११ डिसेंबर १९६७ रोजी कोयनानगरला जबरदस्त भूकंप झाला. महाराष्ट्राचे शान असलेले व सौंदर्यसंपन्न कोयना पंचक्रोशीतील परिसर उद्ध्वस्त व उजाड झाला शेकडो घरे जमीनदोस्त झाली. असंख्य माणसे मृत्युमुखी पडली, अशा या संकट प्रसंगी प्राचार्य पी.जी. पाटील आपल्या विद्यार्थ्यांसह भूकंपग्रस्त गावांना मदत करण्यासाठी धावले. ते कीर्ती महाविद्यालयातील २९ विद्यार्थी घेऊन कोयना परिसरातील 'केरळ' या गावी गेले व त्या ठिकाणी मदत केंद्र चालविले. आण्णांनी शिकवलेली ही शिकवण आजही रयत शिक्षण संस्थेने जोपासली आहे.

शैक्षणिक विकास

कीर्ती महाविद्यालयात विद्यार्थ्यांची संख्या वाढली, त्यामुळे विषय वाढवण्याची आवश्यकता होती. पुढील वर्षी समाजशास्त्र, भूगोल व इंग्रजी या ऐच्छिक विषयातील स्पेशल वर्ग सुरू करणार असल्याचे जाहीर केले. त्याप्रमाणे वर्ग सुरू झाले प्राध्यापकांची संख्या सुद्धा वाढवावी लागली. त्यामध्ये १० प्राध्यापक २ प्राध्यापिका व २ प्रपाठक होते. अशा पद्धतीने १९६७-६८ मध्ये महाविद्यालयाच्या विकासाच्या दृष्टीने कामाचा प्रारंभ केला. कीर्ती महाविद्यालयात प्राचार्य असताना शैक्षणिक जगताला धक्का देणारी एक घटना घडली ती म्हणजे १९६८ मध्ये शिक्षण मंत्री चौधरी यांनी मांडलेली श्वेतपत्रिका. या श्वेतपत्रिकेचे स्वरूप सामान्य जनतेच्या मुलांना शिक्षणाची कवाडे बंद करणारे होते. बहुजन समाजातील मुलांना शिक्षण मिळावे म्हणून प्रा. एन. डी. पाटील यांनी श्वेतपत्रिकेच्या आधारे गोरगरिबांच्या माथी खापर फोडणाऱ्या सरकार विरुद्ध आवाज उठविला. त्यावेळी बॅ. पी. जी. पाटील यांनी अतिशय महत्त्वाची भूमिका घेतली. त्यांनी महाराष्ट्रभर दौरे करून श्वेतपत्रिका गोरगरिबांच्या शिक्षणासाठी कशी हानिकारक आहे, हे सांगून बहुजन समाज शिक्षणाला वंचित होऊ नये. यासाठी भाषणे देऊन लोकांमध्ये जागृती निर्माण केली. शेवटी श्वेतपत्रिका ही परिवर्तनीय आहे. या भुमिकेपर्यंत शिक्षण मंत्र्यांना माघार घेणे भाग पडले. ही घटना महाराष्ट्रातील सामान्य माणसाला लक्षात ठेवण्यासारखे तर होतीच शिवाय ती महाराष्ट्राच्या शैक्षणिक इतिहासात नोंदली गेली.

कीर्ती महाविद्यालयात वाढणारे विद्यार्थी संख्या व वाढता पसारा लक्षात घेता या महाविद्यालयाला स्वतंत्र व विस्तृत जागेची गरज भासू लागली. म्हणून कोल्हापुरातील कदमवाडी रस्त्यावरील विचारे माळावर जागा घेण्यात आली. प्राचार्यांनी २२ फेब्रुवारी १९६९ रोजी कीर्ती महाविद्यालयाच्या नियोजित इमारतीचे भूमिपूजन बाळासाहेब देसाई यांच्या हस्ते केले. या ठिकाणी बॅ. पी. जी. सरांनी मनोगतात देवावरील श्रद्धा, कर्मवीरांबद्दल आदर व शैक्षणिक विकासासाठी साहाय्य करणाऱ्या व्यक्तींबद्दल कृतज्ञता व्यक्त केली. या सर्वांकडून आपल्या कार्याला अधिष्ठान प्राप्त करून घेतले होते. बॅ. पी. जी. पाटील यांनी कीर्ती महाविद्यालयासाठी म्हणजे आजचे शाहू कॉलेजसाठी असे बोधवाक्य दिले "LET YOUR LIGHT SHINE' आहे. पुढील काळात जो कीर्ती महाविद्यालयाचा विकास होत गेला व आजही ते प्रगतीपथावर आहे. या प्रगतीची पायाभरणी बॅ. पी. जी. पाटील यांनीच केली होती.

रयत शिक्षण संस्थेचे मानद सचिव इ.स. १९७४

बॅ. पी. जी. पाटील यांनी १९५२ पासून रयत शिक्षण संस्थेत कार्याची सुरुवात केली. १९५२ ला ते ट्यूटर होते. १९५४ ते १९५७ पर्यंत लेक्चरर व नंतर १९५७ ते १९७४ पर्यंत एकूण १७ वर्षे प्राचार्य म्हणून काम केले. त्यांच्या प्राचार्य पदाच्या कालावधीत त्यांनी काम केलेली महाविद्यालय नावारूपास आणली. त्यामुळे प्रशासन चालविण्याचा चांगला अनुभव त्यांना मिळाला. १९५९ मध्ये रयत शिक्षण संस्थेत आजीवन सेवा करण्यासाठी संस्थेच्या नियमानुसार त्यांची नियुक्ती झाली. रयत शिक्षण संस्थेचे सचिव मुल्ला साहेब यांचे १९७३ मध्ये निधन झाले.

आण्णांच्या विचारसरणीवर पोसलेला पिंड व आण्णांच्या तत्त्वाने निस्वार्थपणे कार्य करणारा सच्चा कार्यकर्ता गेला. अशा परिस्थितीत संस्थेचा कारभार पाहण्यासाठी बॅ. पी. जी. पाटील यांची सचिव म्हणून २० जानेवारी १९७४ रोजी निवड झाली. कारण ते संस्थेच्या कार्याचे साक्षीदार होते. आण्णांचा आदर्श व कार्य सतत त्यांच्या डोळ्यासमोर असे. १९५९ मध्ये आण्णांचे निधन झाले. त्यावेळी संस्थेला आधार देण्यासाठी एकी ठेवण्याचे काम ज्या मंडळींनी केले. त्यात प्राचार्य बॅ. पी. जी. पाटील यांनी महत्त्वपूर्ण काम केले. या कर्तृत्वाच्या जोरावर त्यांना रयत शिक्षण संस्थेचे सचिव म्हणून काम करण्याची संधी मिळाली. १९७५ मध्ये त्यांची शिवाजी विद्यापीठाचे दुसरे कुलगुरू म्हणून निवड झाली. पुढे त्यांची १९७९ ते १९८३ महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाचे सदस्य म्हणून निवड झाली. हा रयत शिक्षण संस्थेचा बहुमान होता, असे म्हणावे लागेल.

'कर्मविरोपनिषद' या ग्रंथाची निर्मिती इ. स. १९६४ –

बॅ. पी. जी. पाटील हे रयत शिक्षण परिवारात घडलेले होते. त्यांचा शालेय व महाविद्यालयीन जीवनात १९३४ ते १९४७ पर्यंत कर्मवीर आण्णांशी सतत संबंध आला शिवाय १९५२ ते ५९ मध्ये संस्थेत काम करताना आण्णांशी अतिशय जवळचा संबंध आला. अशी एकूण २० वर्षे कर्मविरांचे सान्निध्य लाभले. आपल्या गुरूंच्या कर्मवीर आण्णांच्या सहवासात गेलेल्या दिवसातील आठवणी व त्यांच्या कार्याचा आढावा लिखित स्वरूपात राहावा, म्हणून त्यांनी 'कर्मविरोपनिषद' हा ग्रंथ लिहिण्यास घेतला. या ग्रंथातून कर्मवीर आण्णांचे कार्य संपूर्ण महाराष्ट्राला समजणार होते. त्यांच्या लेखनासाठी संस्थेतील अनेक लोकांची मदत झाली. असे बॅ. पी. जी. पाटील स्वतः नमूद करतात. १९५९ मध्ये कर्मवीर आण्णांचे निधन झाले पुढे येणाऱ्या पिढीला कर्मवीर आण्णा कार्याच्या रूपाने समजतील परंतु त्यांना रयत शिक्षण संस्था व तिचा शिक्षण पसारा समाजापर्यंत पोहोचविण्यासाठी आण्णांना किती खडतर प्रयत्न करावे लागले. याची जाणीव होणार नाही, म्हणूनच बॅ. पी. जी. पाटील यांनी आण्णांच्या सहवासातील आठवणींवर 'कर्मविरोपनिषद' हा ग्रंथ लिहिला या ग्रंथामुळे आज आपणाला कर्मवीर आण्णांनी किती कष्टाने बहुजन समाजाचे शिक्षण व समाजसुधारणेसाठी योगदान दिले आहे, हे लक्षात येते.

मूल्यमापन –

बॅ. पी. जी. पाटील यांचे महाविद्यालयीन शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर कर्मवीर आण्णांनी त्यांची कमालीची हुशारी ओळखून त्यांना बॅरिस्टर होण्यासाठी इंग्लंडला पाठविले. १९५२ साली ते बॅरिस्टर होऊन आल्यानंतर त्यांच्या पुढे दोन वाटा होत्या. एक म्हणजे आपल्या उच्च शिक्षणाचा व ज्ञानाचा उपयोग करून आपल्या बॅरिस्टर व्यवसायात निष्णात वकील होऊन अमाप पैसा मिळविणे व नावारूपाला येणे किंवा उच्च पदवीच्या आधारे उच्च पदाधिकाऱ्यांची नोकरी मिळवून एका यशस्वी व वैभवसंपन्न जीवनाची वाटचाल करणे. दुसरा मार्ग म्हणजे नावलौकिक प्रचंड संपत्ती व ऐषारामी जीवन याचा त्याग करून ज्या कर्मवीर आण्णांनी रयत शिक्षण संस्थेच्या रुपाने गोरगरिबांच्यासाठी शिक्षण प्रसार चळवळ उभी केली, ती चळवळ व ती संस्था आण्णांच्या ध्येय व तत्वानुसार चालविणे आणि आयुष्यभर त्या संस्थेला वाहून घेणे. आपल्या पितृतुल्य कर्मवीर आण्णांचे शैक्षणिक कार्य पूर्णत्वास नेणे हा दुसरा मार्ग होता. सुरुवातीला कर्मवीर आण्णांनी बॅ. पी. जी. पाटील यांना पहिल्या मार्गाने जाण्यास सुचविले परंतु बॅ. पी. जी. पाटील यांनी त्यास नकार दिला व रयत शिक्षण संस्थेच्या कार्यास वाहून घेण्याच्या दृढ निश्चय केला. ह्या गोष्टीचा कर्मवीरांनाही अमाप आनंद झाला. आपल्याकडून या उच्चशिक्षित मुलावर अन्याय झाला असे त्यांनी त्याला कधी वाटू नये, म्हणून आण्णांनी तू तुझा विकास नावलौकिक बघ असे सांगितले होते परंतु अंतःकरणातून कर्मवीरांना असे वाटत होते की, कुशाग्र बुद्धीच्या, कामसू, उच्चविद्याविभूषित अशा आपल्या 'पांडू' ने आपण चालविलेल्या शिक्षण

Scanned with OKEN Scanner

प्रसाराच्या उर्वरित कार्यात सहभागी व्हावे. कारण पांडूसारखी प्रामाणिक, तत्त्वनिष्ठ माणसे माझ्या या संस्थेला मिळाल्याशिवाय या संस्थेच्या कार्याचा पसारा महाराष्ट्रभर होणार नाही. याची जाणीव आण्णांना होती. म्हणून बॅ. पी. जी. पाटील यांनी संस्थेत कार्य करण्याचे ठरविल्यानंतर त्यांना मनापासून आनंद झाला.

त्या काळात अगदी मोजकी महाविद्यालय होती. मुंबई, पुणे, सांगली, कोल्हापूर या सारख्या ठिकाणी महाविद्यालय होते. या महाविद्यालयांना विद्वान प्राचार्यांची परंपरा होती. या पार्श्वभूमीवर १९४७ साली सातारा येथे छत्रपती शिवाजी कॉलेज निघाले. इतर कॉलेजप्रमाणे छत्रपती शिवाजी कॉलेजचा नावलौकिक व्हावा असे कर्मवीरांना वाटत होते. बॅ. पी. जी. पाटील हे १९५२ मध्ये टयूटर म्हणून शिवाजी कॉलेजमध्ये नोकरीस लागले. १९५४ लेक्चरर झाले व १९५७ मध्ये कॉलेजचे प्राचार्य झाले. त्यामुळे शिवाजी कॉलेजला एक बौद्धिक उंची निर्माण झाली. दूरवरच्या भागातून अनेक विद्यार्थी केवळ बॅ. पी. जी. पाटील महाविद्यालयात शिकवतात म्हणून शिवाजी कॉलेजला प्रवेश घेत होते. त्यांच्यामुळेच इंग्रजी वर्ग सुरू झाले. ही गोष्ट त्या काळात अवघड होती. काही वेळा बॅ. पी. जी. पाटील यांची बदली झाली ते सद्गुरु गाडगे महाराज कॉलेज, कराड येथे प्राचार्य म्हणून गेल्या नंतर थोड्या दिवसातच त्या कॉलेजचा ही नावलौकिक केला. कीर्ती महाविद्यालय (आजचे शाहू कॉलेज) च्या उभारणीत बॅ. पी. जी. पाटील यांचा महत्वपूर्ण सहभाग होता. बॅ. पी. जी. पाटील म्हणजे चांगले शिकवणारा प्राध्यापक, उत्कृष्ट प्रशासन ठेवणारा प्राचार्य, विद्यार्थ्यांच्या अडचणी सोडवणार पालक व रयतेच्या शिक्षण कार्यात रमणारा हा समाज सेवक रयत शिक्षण संस्थेला लाभला. त्यामुळे रयत शिक्षण संस्थेचा कार्य विस्तार होण्यास फारच मदत झाली

संदर्भसूची

१) ठोके.बा.म.,मला समजलेले कर्मवीर भाऊराव पाटील, सातारा,१९९३.
२) पाटील पी.जी., कर्मविरोपनिषद,सातारा,१९६४.
३) माळी शिवराम (संपा.),'उद्यंती' (बॅ. पी. जी. पाटील व सौ. सुमतीबाई पाटील जीवन दर्शन),सातारा,१९८२.
४) क्षीरसागर उज्वला, 'छत्रपती शिवाजी कॉलेज एक चिकित्सक अभ्यास', एम.फिल. प्रबंधिका.
५) मुलाखती
१) बी.जी.शेवाळे, १६/११/२००६.
२) पाटील के.व्ही. २९/१२/२००६
३) शिंदे आर.के. ०६/०१/२००७.
४) स्वामी एम.एम. २४/११/२००६
६) अंबादास माडगुळकर, (संपा.),कीर्ती महाविद्यालय, कोल्हापूर, कीर्ती नियतकालिक(वार्षिक अंक-५), १९६८ -६९
७) खांडेकर सुर्यकांत (संपा.),कीर्ती महाविद्यालय, कोल्हापूर, कीर्ती नियतकालिक(वार्षिक अंक-४),संपादक, १९६७-६८.
८) छत्रपती शिवाजी कॉलेज सुवर्ण महोत्सव अंक,सातारा, १९९७, शिवगौरव अंक,
९) पी. जी. पाटील,(संपा.), रयत शिक्षण पत्रिका,संपादक, सातारा, १९७४.
१०) मोरे वसंतराव (संपा.), सद्गुरू गाडगे महाराज कॉलेज, कराड, सदुरू सुवर्ण स्मृती, लेख.१९६९-७०.
११) सद्गुरू गाडगे महाराज कॉलेज, कराड, सद्गुरू वार्षिक अंक,कराड,१९६९-७०.
१२) सद्गुरू गाडगे महाराज कॉलेज, कराड, सद्गुरू वार्षिक अंक,कराड,१९७४-७५.
१३) दैनिक लोकमत, १ जुलै२००४, शीख एम.ए. लेख.
१४) दैनिक ऐक्य, सोमवार दिनांक ७ जुलै २००३.

***

Scanned with OKEN Scanner